

„Zastęp, baczność!” Władza i przywództwo w komiksach serii „Tytus, Romek i A'Tomek” Henryka Jerzego Chmielewskiego

Marek Jeziński 

Instytut Badań Informacji i Komunikacji
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
jezmar@umk.pl

Przyjęto 10 lipca 2021; zaakceptowano 19 lipca 2022; opublikowano 28 stycznia 2023.

Abstrakt

W artykule podjęto kwestię władzy jako istotnej kategorii występującej w komiksach serii „Tytus, Romek i A'Tomek” H. J. Chmielewskiego. Relacje władzy i przywództwa są tworzone i reprodukowane w mikrośrodku, jaką tworzy trzech głównych bohaterów zrzeszonych w specyficzny rodzaj koleżeńskiej grupy: tworzą oni zastęp harcerski funkcjonujący przy szkole podstawowej. Stabilność tej grupy podtrzymywana jest przez ramy instytucjonalne, w których funkcjonują bohaterowie. W kategoriach analitycznych władza jest tu rozumiana na sposób neoweberowski (podejście transformacyjne) oraz poststrukturalistyczny (władza dyscyplinarna). Szczególną rolę pełni tu postać zastępowego A'Tomka: jest on liderem środowiskowym, autorytetem i przedstawicielem elit.

Słowa kluczowe: komiks; władza; przywództwo; przemoc symboliczna; władza dyscyplinarna; instytucje edukacyjne

1. Wprowadzenie

Władza oraz przywództwo jako problemy socjologiczne i politologiczne obrazowane są relatywnie często w dziełach kultury popularnej. Seriale, filmy fabularne, teksty piosenek, powieści są nośnikami treści, które można interpretować w kontekstach związanych z przywództwem, władzą, działaniami władczyimi i relacjami, w jakie mogą wchodzić jednostki oraz grupy ludzkie. Nie inaczej jest z komiksem – tworem dojrzałej kultury popularnej (Lopes, 2009;

Johnson, 2012; Babic, 2014). Stanowi on istotny nośnik używany do obrazowania relacji przywództwa w grupach, władzy i portretowania ludzi w owe relacje uwikłanych.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie zagadnienia władzy i przywództwa jako problemu z pogranicza socjologii i nauk o polityce w księgach serii komiksowej „Tytus, Romek i A'Tomek” (dalej w tekście stosuję skrót TRiA) autorstwa Henryka Jerzego Chmielewskiego. W tej pracy użyję jako materiału badawczego jedynie samodzielne numerowane księgi wydawane w latach 1966–2008, co obejmuje 31 ksiąg z przygodami¹, choć główne przykłady wykorzystane w pracy obejmują albumy od I do XVI, w nich bowiem bohaterowie konsekwentnie działają w ramach zastępu harcerskiego ZHP². To opowieści kreślące perypetie trzyosobowego harcerskiego zastępu, w którym dynamika działania grupy zależna jest od ról pełnionych przez poszczególnych członków owej jednostki organizacyjnej. Fabuła kolejnych tomów rozgrywała się według zasady: zwyczajni polscy nastolatki mają niezwykłe przygody, odbywane w przestrzeni i czasie. Relacje władzy i przywództwa są tworzone i reprodukowane w mikrośrodkowisku, jakie tworzy trzech głównych bohaterów zrzeszonych w specyficzny rodzaj grupy społecznej – triadę (o jej specyfice: Simmel, 2005; 2008).

Kategoria władzy w niniejszym szkicu rozpatrywana jest przede wszystkim w oparciu o neoweberowskie teorie, skupione na zjawisku relacyjności układów hierarchicznych oraz o koncepcje post-strukturalistyczne władzy dyscyplinarnej, oddziałującej na jednostki w kontekstach instytucjonalnych, a szczególnie edukacyjnych, których najlepszym przykładem jest szkoła, przykładem w oczywisty sposób najpełniej nadającym się do interpretowania działań zobrazowanych w komiksach o Tytusie. Uwzględniam tu zatem takie kategorie jak władza polityczna, przywództwo, władza dyscyplinarna, habitus, przemoc symboliczna, system edukacji. Za ich pomocą interpretuję aktywność szczególnego zastępu harcerskiego dowodzonego przez druha A'Tomka: to mała grupa społeczna, w której wytworzyły się więzi kontroli społecznej, władzy, dominacji i hierarchii wynikających z relacji instytucjonalnych oraz towarzyskich, w jakie wchodzi bohaterowie Chmielewskiego.

¹ Sam komiks o trzech przyjacielach powstał jako odcinkowy cykl komiksowy drukowany w harcerskim czasopiśmie „Świat Młodych” od 1957 roku. Oprócz tego, uniwersum „Tytusa” obejmuje także nienumerowane albumowe opowieści historyczne, podporządkowane rocznikowym tematami. Są to, m.in., historie o powstaniu warszawskim, początku państwa Piastów, bitwie warszawskiej 1920, bitwie wiedeńskiej Jana III Sobieskiego, czy też wojnie o niepodległość w USA).

² Hierarchicznie zorientowane relacje władzy i podporządkowania są widoczne także w kolejnych księgach, Chmielewski wykorzystuje je jako istotny wątek dramaturgiczny, jednak to właśnie w komiksach „klasycznego” okresu, wydawanych jeszcze w PRL aspekty, o których mowa w tym szkicu są dominujące, bowiem działania A'Tomka, Romka i Tytusa jednoznacznie pozostają w ramach instytucji harcerstwa.

Co zrozumiałe, komiks – będąc formą komunikacji wizualnej – upraszcza złożone procesy oraz rzeczywistość społeczną, sprowadzając ją często do stereotypu. Tego typu obrazowanie w komiksach ma długą tradycję i jest wpisane w konwencję odbioru sztuki komiksowej (Gąsowski, 2016; Szyłak, 2016). Dla potrzeb tego studium przyjmijmy jednak, że świat komiksowych przygód Tytusa, Romka i A'Tomka to świat oddający realne struktury, funkcje i relacje między ludzkimi bohaterami. Załóżmy zatem, że zastęp dowodzony przez A'Tomka to mała grupa społeczna zogniskowana wokół wartości stowarzyszenia, jakim jest Związek Harcerstwa Polskiego, oddająca prawdziwe – to znaczy istniejące w pozakomiksowym świecie – działania ludzkie. Tym samym, postępowanie głównych postaci komiksu potraktować możemy jako działania realnie istniejących nastolatków, chodzących do szkoły podstawowej (do klas VI i VII) w okresie PRL³.

2. Władza i przywództwo

Na zastęp dowodzony przez A'Tomka i jego samego spojrzmy w kontekście władzy i związanego z nią przywództwa. To ostatnie rozumieć będę jako specyficzny układ relacji między ludźmi, w którym jedna z osób może w substancjalny sposób wpływać na zachowania innej osoby / innych osób i modelować owe zachowania w kierunku definiowanym przez siebie. Jest to zatem stosunek władzy między przywódcą a podporządkowanymi mu osobami, które z jakiegoś powodu pozostają w relacjach podporządkowania: bądź ze względu na realizację instytucjonalnie określonego celu, bądź ze względu na niecodzienne cechy lub zdolności samego przywódcy.

Przywództwo kojarzone jest nieodłącznie z meandrami politycznego życia i działalności związanej z władzą polityczną (Blondel, 1987; Elcock, 2001; Helms, 2012; Ludwig, 2002; Elgie, 2018) – to zazwyczaj pierwsze skojarzenie, ale zauważmy, że przywództwo jako kategoria kulturowa od polityki niezależna

³ Czytelnikowi obcującemu z niniejszym artykułem należy się uwaga porządkująca, dotycząca numeracji stron w kolejnych wydaniach książki I przygód Tytusa. Od wydania III z 1970 roku książeczka była drukowana ze zmienioną treścią początkowych plansz – usunięto z niej pierwsze 4 rysunki, a dodano kilka stron z nową treścią. Kadry te zostały zastąpione historią o narysowaniu szympansa z tuszu rozlanego na podłogę przez grafika. Ta wersja powstania Tytusa stała się z czasem niejako „kanoniczna” – do niej Chmielewski konsekwentnie odwoływał się w kolejnych tomach cyklu. Co więcej, w wydaniu VI z 1991 w części wstępnej pomysł z tuszo-genezą Tytusa zostaje powtórzony oraz pojawiają się dodatkowe rysunki, dopowiadające niejako kolejne epizody ze wstępnej edukacji bohatera.

W pracy tej w odwołaniach do książki I używam wydania z boxu „Superkolekcja 25 ksiąg przygód” (2009), opartego na oryginalnych publikacjach: zachowano w nich oryginalny układ z planszą z I wydania (s. 3), zaś na końcu książeczki jako dodatek pojawiają się strony, które drukowano jako początek albumu począwszy od wydania III (s. 52-55). Zatem, odniesienia do ks. I w niniejszym tekście bazują na wydaniu z „Superkolekcji”, o ile nie zaznaczono inaczej. Zgodnie z przesłankami wyrażonymi przez Claude'a Levi-Straussa w „Antropologii strukturalnej” (2021), wszystkie wydania danej książeczki o Tytusie traktuję równorzędnie, niezależnie od zmian treściowych i graficznych, co w szczególnym stopniu odnosi się właśnie do książki I, która miała najwięcej wydań i autor wprowadził w niej najwięcej zmian.

pojawia się wszędzie tam, gdzie do czynienia mamy z grupami społecznymi, a więc związkami ludzi o określonej liczebności, skupionych na realizacji jakiegoś typu wartości i połączonych pewnym rodzajem więzi (Bembenista, 2006; Marturano i Gosling, 2008; Sieradzan, 2008). Przywództwo pojawia się jako konsekwencja wspólnoty i konieczności realizacji jakiegoś celu: łatwiej jest ludziom działać w sytuacji, w której ktoś proponuje sposoby rozwiązywania jakiegoś problemu, pokazuje możliwości rozwiązań, podejmuje decyzje i – w konsekwencji – ponosi odpowiedzialność za to, co zostało bądź nie zostało zrealizowane.

Aaron Wildavsky (1995), powołując się na koncepcje Kennetha F. Jandy'ego (1960), Roberta Dahla (1961), czy Johna C. Harsanyi'ego (1962), dookreśla przywództwo jako „stanowisko, wedle którego przywództwo należy definiować w kategoriach sprawowania władzy i wywierania wpływu. Liderami byliby ci, którym udaje się sprawić rzeczy, jakie by się bez nich nie dokonały. (...) Prawdopodobieństwo zdobycia wpływu na ludzi i wydarzenia będzie zmieniać się wraz ze zmianą elementów, z których trzeba zrezygnować, aby uzyskać zamierzoną pozycję” (Wildavsky, 1995, s. 276). To oznacza, że lider, pełniąc określone funkcje w społeczności, może wpływać na rzeczywistość, ale realizując własne cele, musi być gotowym do elastycznego traktowania tak zamierzeń, które chce zrealizować, jak i relacji międzyludzkich. Instytucjonalna rama działania (statut i regulamin ZHP), z którą mamy do czynienia w komiksach Chmielewskiego, przenosi elastyczność funkcjonowania na zarządzanie ludźmi, a więc przede wszystkim na zdarzające się bardzo często sytuacje konfliktowe i opanowywanie kryzysów.

Przywództwo to zawsze kategoria transformacyjna – zależna jest nie tylko od cech lidera (w tym szczególną rolę odgrywają cechy przywództwa charyzmatycznego, co na gruncie tradycyjnej teorii polityki rozpoznał Max Weber, 1975), ale także od konkretnej sytuacji i bieżącego kontekstu społecznego, choć w końcu XX wieku zwrócono uwagę na również istotne i obecnie elementy technokratycznego zarządzania jako istotny element kreowania postaci przywódczych, nie tylko w polityce (Chu, 1989; Pieliński, 2008). Mówiąc o przywództwie transformacyjnym, Margaret G. Hermann (1998, s. 298) wskazuje na takie aspekty związane z przywództwem, jak osobowość i rodowód lidera, charakterystyka grup popierających go, więź, jaka łączy przywódcę z poplecznikami, układ społeczny, w jakim zachodzi sytuacja władzy, oraz efekty konkretnych działań lidera i ich wpływ na grupę. Ów szereg wyszczególnionych przez Hermann aspektów tworzy pewną całościową sferę, w której kreowana jest strona wizerunkowa lidera – zależna od kompetencji, oczekiwań i skuteczności podejmowanych przezeń działań. Korelaty osobowościowe i czynniki sytuacyjne mają tu charakter komplementarny wobec siebie oraz niejako wzmacniają i reprodukują pozycję, jaką lider zajmuje w swoim środowisku.

Pozycja lidera i władza muszą być widzialnymi czynnikami społecznego układu odniesienia, w jakich przebiega sytuacja związana z władzą. Założyć bowiem można, że władza „istnieje tylko na scenie”, jak pisze Georges Balandier (cyt. za Herzfeld, 2004, s. 185), na co zwraca także uwagę Clifford Geertz (2005, s. 128), analizując ceremonializm typowy dla społeczeństw Dalekiego Wschodu. Scena, widzialność, ceremonie, rytuały – cały teatr, na którego funkcjonowanie poświęcana jest energia przywódców – ma na celu wzmocnienie owej widzialności, o której mówi Balandier, ale także reprodukcję systemu jako całości i petryfikację statusów, co dzieje się jednak niezależnie od miejsca i czasu. Jak zauważałem w innym tekście (Jeziński 2008, s. 12): „Władza tworzy centra symboliczne, które są ze społecznego punktu widzenia najbardziej widoczne, a co za tym idzie, identyfikowane są jako najistotniejsze miejsca w systemie politycznym. Stąd ci, którzy dominują nad owymi centrami, uznawani są za jednostki obdarzone nieprzeciętnymi zasobami symbolicznymi”. Założyć zatem można, że nikt nie staje się przywódcą bez akceptacji społecznej i nie pełni takiej funkcji bez ciągłego potwierdzania swego miejsca w systemie. To właśnie dzięki dominacji nad zasobami symbolicznymi władza może być widzialna i odwrotnie: widzialność i rozpoznawalność przywódców sprawia, że mogą cieszyć się większym niż inni obywatele dostępem do ograniczonych a pożądanых społecznie zasobów, takich jak prestiż i możliwość sprawowania władzy.

3. Relacje władzy i podporządkowania

Władza w komiksach z serii TRiA, po pierwsze, wynika z ram instytucjonalnych – czyli przynależności do struktur ZHP, narzucanych instytucjonalnie ról, hierarchicznego podporządkowania z jednej strony, z drugiej – dobrowolnej akceptacji dla tego typu relacji. Struktura ta jest odtwarzana przez młodzież na wzór świata dorosłych i jest ramą działania dla zastępu harcerskiego. Relacje międzyludzkie w tym kontekście są kontrolowane zewnętrznie na bazie regulaminów i sposobu organizacji paramilitarnej hierarchicznej struktury.

Tak nakreślony kontekst funkcjonowania Tytusa, Romka i A'Tomka oznacza, że kategoria władza-przywództwo ma charakter podwójnego obiegu: instytucjonalnego oraz jednostkowych aktów władzy realizowanych jako interpersonalne mikropraktyki w grupie. Stąd istotne są przede wszystkim role dwóch głównych członków zastępu, a więc A'Tomka jako formalnego przywódcy grupy oraz Tytusa, którego z kolei widzimy w całym zestawie ról pozostających często w konflikcie z regułami narzucanymi przez instytucję stowarzyszeniową – harcerstwo oraz szkołę jako instytucję edukacyjną. Tytus jawi się jako buntownik i niejednokrotnie rzuca wyzwanie systemowi, poruszając się po marginesach obowiązujących reguł i przepisów, przy jednoczesnym całkowitym utożsamianiu się z grupą, do której przynależy.

4. „Zastęp – gotuj się!” A'Tomek i przywództwo grupowe

Pierwsza sfera obrazowania relacji władzy w komiksach o Tytusie, a więc sfera instytucjonalna, definiowana jest w kontekstach, wynikających z przynależności do grup stowarzyszeniowych opartych na kontaktach pośrednich, bo dookreślanych przez regulaminy. Chłopcy należą do harcerstwa i tworzą zastęp: to w ramach tego układu odniesienia interpretujemy ich działania. Kilkuosobowy zastęp harcerski ma zawsze strukturę silnie zhierarchizowaną z kierującym jego działaniami zastępowym i jego zastępcą–przystępowym Romkiem oraz Tytusem jako osobą aspirującą do bycia harcerzem. Struktura triady jest w przypadku zastępu, do którego należą bohaterowie książeczek, obecna w takim właśnie kształcie od samego początku publikowania przygód.

Typowym rysem funkcjonowania harcerstwa w okresie PRL było tworzenie jednostek ZHP przy osiedlowych szkołach podstawowych, stąd członkowie zastępów częstokroć byli uczniami tej samej klasy – struktury edukacyjne (klasa szkolna), stowarzyszeniowe (zastęp harcerski) i lokalne (wspólnota pochodzenia z tej samej dzielnicy lub miejscowości) nakładały się tu na siebie, tworząc nieseparowalne jednostki pozostające w funkcjonalnych relacjach instytucjonalnych i personalnych. Podobnie dzieje się w przypadku zastępu druha A'Tomka: dla czytelnika wychowanego w PRL oczywiste jest, że chłopcy mieszkają w obrębie kilku ulic od siebie, chodzą do tej samej szkoły i tworzą zastęp harcerski. Nauka i uczestnictwo w organizacji paramilitarnej jest przedłużeniem kontaktów wyniesionych z grup zabawowych, zakorzeniając relacje międzyludzkie w codziennej rzeczywistości i reprodukując owe relacje w sferach instytucjonalnych. Zabawy w wojsko i wojnę (księga IV), w podróże (księgi III, V, XV), w szkołę (księga XIV), czy przenoszenie się w obszar wyobraźni i przeżywanie przygód niedostępnych dla dzieci nie tylko w PRL, ale generalnie z powodów fizycznych ograniczeń (księgi III, V, VI, VIII, IX, X, XV, XVI, XVIII) były typowymi ulubionymi zabawami polskich dzieci wychowywanych w latach 60. i 70. XX wieku.

Mówiąc o władzy i przywództwie, zauważmy, że pierwszy kontakt, w który czytelnik wchodzi z A'Tomkiem i Romkiem, to właśnie umieszczenie ich w instytucjonalnym układzie odniesienia zastępu harcerskiego, a więc paramilitarnej, hierarchicznie zbudowanej struktury. W wydaniu I z 1966 roku na pierwszym rysunku chłopcy maszerują na wycieczkę za miasto jako zastęp: jeszcze bez Tytusa, obserwującego ich poczynania jako outsider. Są ubrani w mundurki i w taki też sposób konsekwentnie prezentują się w całej pierwszej książeczce o ich przygodach – nieodłącznymi elementami stroju są mundurki i czerwone chusty, będące symbolicznymi stygmatami przynależności organizacyjnej. Władza, związana z hierarchiczną instytucją, jest od samego początku widzialna – jest symbolicznie nacechowana poprzez elementy stroju, co z oczywistych przyczyn jest jednym z najistotniejszych i najczęściej używanych symbolicznych wyznaczników statusu. W zmienionym początku wydania IV księgi I jej pierwsze strony zostają zastąpione opisem aktu stworzenia Tytusa z tuszu:

gdy Tytus zaczyna bałaganić w pracowni, Papcio wzywa na pomoc zastęp A'Tomka. Pierwsze rysunki, na których widzimy harcerzy, to wpisanie ich w logikę działania instytucji opartej o hierarchiczny układ władzy – zastępowy A'Tomek na progu wydaje rozkaz: „Druhu Romku, rozkazuję przystąpić do akcji odmałpiania Papcia Chmiela” (I, s. 54). To jednoznaczne zdefiniowanie sytuacji, w której do głosu dochodzi hierarchiczna sztywna struktura: jej działania będą realizacją założonych celów i są zbieżne z linią instytucji, którą reprezentują druhowie. Nie ma tu miejsca na niedopowiedzenia i margines swobody interpretacyjnej – Chmielewski definiuje swoich bohaterów w klarowny sposób, bowiem od samego początku widać, kto jest dowódcą i jakimi metodami egzekwuje swoje uprzywilejowane miejsce w strukturze.

A'Tomek zatem od samego początku wydaje rozkazy i w ten sposób podporządkowuje sobie grupę – działa w sposób łączący hierarchię instytucji, w której przebiegają działania, ale też wykorzystuje on autorytet lidera środowiskowego. Jego pozycja w strukturze jako zastępowego nie wzięła się wszak znikąd; czytelnik jest świadomy, że pozycja ta podparta jest autorytetem szkolnym: najsprawniejszego organizatora, najbystrzejszego ucznia, chłopca uznanego przez dorosłych i osiedlową grupę rówieśniczą za najbardziej inteligentnego. Chmielewski zresztą zdaje się sugerować taką charakterystykę poprzez wygląd fizyczny druha zastępowego: nieodłączny atrybut A'Tomka, czyli okulary – jawią się jako stereotypowy identyfikator inteligencji. Ponadto wyraźna nadwaga ma sugerować, że A'Tomek nie przywiązuje wagi do ćwiczeń fizycznych, choć w księdze XIV widzimy, że gra w szkolnej drużynie piłkarskiej (dodajmy: nie zajmuje pozycji bramkarza, która jest ulubioną pozycją Tytusa). Nadwaga bywa wielokrotnie tematem żartów pozostałych członków zastępu – jak przykładowo w księdze IV. Gdy zastęp bawiący się w wojsko pod okiem dowódcy A'Tomka wykonuje serię intensywnych ćwiczeń fizycznych, możemy przeczytać następujący złośliwy dialog:

Romek: A'Tom, a ty nie przechodzisz przez rurę?

A'Tomek: Mam to już za sobą. Kiedy byłem jeszcze szeregowcem, nie przez takie rury się przechodziło!

Tytus: Hi, hi! Oczywiście, że nie przez takie. Musiały mieć dużo większą średnicę.

Romek: Cha! Cha! Cha! (IV, s. 11)

Najbardziej złośliwy komentarz pod adresem nadwagi zastępowego pochodzi ze strony samego Papcia Chmiela. To przygoda, w której A'Tomek, projektując wiroloty w księdze XVI, uznaje, że musi schudnąć, by mógł nimi latać (jest za ciężki). Po intensywnych ćwiczeniach biegowych chłopiec staje się skrajnie wychudzony, co spotyka się z komentarzem:

Romek: „Wstyd teraz wyruszyć w świat z takim chudzielcem. Czytelnicy nie rozpoznają dawnego normalnego A'Toma”

Tytus: „Musimy go nieco odżywić, zanim ruszymy w świat” (XVI, s. 17).

Po zjedzeniu intensywnej odżywki A'Tomek utył niczym hodowlane prosię, zaczął chodzić na czworakach i chrupkać (w sklepie omyłkowo sprzedano Tytusowi preparat dla zwierząt), dodając z zadowoleniem: „Mniam! Czy może być coś miłszego w życiu, niż dobrze podjeść?” (XVI, s. 17).

Chłopcy zazwyczaj nie podważają uprzywilejowanej pozycji A'Tomka jako lidera; jest on dla nich wzorem i punktem odniesienia, co więcej, przez dorosłych traktowany jest jako najbardziej odpowiedzialny i godny zaufania młodzieniec (jak w księdze IV, gdy młodzież ma za zadanie zabezpieczenie niewypału). I tak przykładowo w księdze XVI Tytus – nie radząc sobie z obowiązkami redaktora naczelnego tygodnika „Trele Morele” – zwraca się o pomoc do A'Tomka, dzięki któremu oraz Romkowi przygotowany zostaje nowy interesujący numer pisma (wspólnie robią zdjęcia oraz piszą artykuły), którego sukces Tytus później przypisuje wyłącznie sobie. W wyniku tych działań Tytus awansuje na dziennikarza, otrzymując własny pokój do pracy w redakcji, zaś wkład pozostałych chłopców zostaje zupełnie pominięty. W finale książki XIV będący u szczytu kariery i powodzenia, wyedukowany gruntownie Tytus chce wrócić do dawnego życia („Dosyć mam sympozjów, referatów, powitań! Dosyć mam bycia znaną postacią...”, XIV, s. 62). Zakrada się więc w tajemnicy do pracowni profesora T'Alenta, chcąc użyć eklektroantycymbałofalografu do odzerowienia się (usuńnięcia nadmiaru wiedzy z mózgu). Bohater mówi wówczas: „Nie jestem aż tak nierozsądny, żeby zniwelować swą wiedzę do zera. Wystarczy, że obniżę się do poziomu ciut-ciut wyższego od A'Tomka” (XIV, s. 63). Pozwala to na wzięcie udziału w międzyszkolnym meczu („Dawajcie koszulkę i buty! Staję na budzie”, XIV, s. 63), który staje się symbolem powrotu do dawnego statusu: ucznia oraz przyjęcia na nowo porzuconych ról w rówieśniczej grupie. A'Tomek funkcjonuje tu konsekwentnie jako istotny środowiskowy autorytet: osoba, z którą warto się porównywać, chcąc podnieść swój status grupowy. To ostatnie widać dobitnie w dialogu z księgą XII. Gdy spiętrzona woda zalewa namiot bohaterów, rozgrywa się następujący dialog:

Tytus: Druhu zastępowy, ja mam mokro!

Romek: Zapisz się do przedszkola. Tam wiedzą, co z tym robić.

A'Tomek: Tytus ma rację. Tu pełno wody!

Romek: Właściwie, skoro zastępowy ma mokro, to i ja mam mokro. (XII, s. 30)

Z drugiej jednak strony, A'Tomek relatywnie często wykorzystuje swoją pozycję grupowego lidera do potwierdzania własnego statusu. Czyni to w różnorodnych sytuacjach, jednak jego pozycja nie jest przez zastęp kwestionowana: jego uwagi odnośnie do własnego statusu częstokroć są rytualnym potwierdzeniem i symboliczną reprodukcją zarówno systemu władzy, jak i struktury społecznej

odzwierciedlonej w komiksie. Przykładowo, w księdze IV cały czas jest kapitanem podwórkowego oddziału wojskowego, a więc dowódcą, którego rozkazy są wykonywane bez zastanowienia przez Romka i Tytusa. Gdy chłopcy obserwują wrogą armię z sąsiedztwa (dowodzoną przez Lulasia), A'Tomek komentuje uwagę Tytusa dotyczącą sprzętu posiadanego przez przeciwników: „A'Tom, ale ich wojsko fantastycznie wyposażone! Nawet maski przeciwgazowe mają” „A my mamy raketowóz i lepszego dowódcę” (IV, s. 19). W księdze XI zastęp pali cygara z liści słonecznika, by odstraszyć komary; Tytus pyta wówczas: „A'Tom, umiesz puszczać kółka?”, na co ten odpowiada „Zastępowy potrafi wszystko. Nawet z dymu zrobić własne imię!” (XI, s. 57). Jednocześnie A'Tomek stara się kreować własny wizerunek wśród podlegających mu członków zastępu (oraz na zewnątrz, choćby wobec profesora T'Alenta) jako osoby niemalże nieomyślnej, wszystkowiedzącej i posiadającej kompetencje w znaczącym stopniu wykraczające poza ograniczone szkolno-harcerskie środowisko. Dla przykładu, podczas jednej z przygód w Bieszczadach niezadowolony z postępowania Tytusa (oprowadzanie wycieczek po terenie rezerwatu) chłopcy dzielą się następującymi uwagami:

Romek: Tytus oszukuje. (...) Trzeba go zdjąć z funkcji.

A'Tomek: Zastępowy sam wie, jak postąpić. Nie podpowiadaj. (XII, s. 57)

Konsekwencją powyższego jest inny istotny rys charakteru A'Tomka: stara się on do pewnego stopnia utrzymywać dystans między sobą jako liderem a resztą zastępu – co zresztą wynika z hierarchicznych zależności paramilitarnej organizacji. Mówiąc językiem nauk o polityce, mamy tu do czynienia z utrzymywaniem podziału na elity i masy: te pierwsze są uprzywilejowaną kadrą managerską, zarządzającą i dbającą o logistykę, te drugie z kolei – na ogół pracują fizycznie. Zauważmy przy tym, że zastępowy potrafi dobrze zarządzać swoim zastępem, umiejętnie przydziela zadania do wypełnienia i role, w które wciela ją się jego przyjaciele, mimo braku charyzmy (w typowo weberowskim znaczeniu – jako nadzwyczaj atrakcyjne dla odbiorców cechy charakteru danego przywódcy), przejawia niemałe zdolności przywódcze i managerskie, co sprawia, że dobrze odnajduje się w nadrzędnej wobec chłopców roli. Umie zadbać o zastęp jako całość, chcąc osiągnąć reprodukcję ról grupowych, w której to on jest jednostką uprzywilejowaną.

Wskazany powyżej, managerski rys osobowości A'Tomka pozwala interpretować tę postać w kategoriach przywództwa wskazanych przez Margaret G. Hermann jako połączenie roli kobziarza z Hamelin („lider wskazuje swym zwolennikom cele działania oraz kusi, aby podążali w jego ślady”) i kupca („lider musi nie tylko reagować na potrzeby i pragnienia mas, ale także przekonać je, że jedynie on może im pomóc”) (Hermann 1998, s. 297). A'Tomek stara się być osobą atrakcyjną dla członków swego zastępu, w jakiś sposób oczarowuje ich, stara się pozostawać w intymnych relacjach z Romkiem i Tytusem: być blisko nich, wyczuwać ich rozterki, odpowiednio dysponując nagrodami

i karami. Jednocześnie musi oferować im właściwe wzorce osobowe, umiejętnie zarządzać oraz właściwie rozpoznać sytuację, pokazując cały czas, że jest właściwą osobą na właściwym miejscu, a zastęp jako jednostka organizacyjna nie mógłby sprawnie funkcjonować bez niego.

We wskazywanym powyżej kontekście istotne jest przede wszystkim to, że A'Tomek potrafi zazwyczaj znaleźć uzasadnienie dla swojej nadrzędnej roli w obrębie danego działania. Czyni to, powołując się na pewne formuły, dotyczące zarządzania oraz konieczności wykonania prac zarezerwowanych dla osób znajdujących się na wyższych szczeblach hierarchii organizacyjnej. Innymi słowy, zastępowy powołuje się na formułę polityczną, legitymizującą jego miejsce w systemie, czyli uzasadniającą jego brak zaangażowania w prace fizyczne, które zastęp powinien wykonać. W takich sytuacjach A'Tomek manipuluje pozostałymi, chcąc uniknąć konieczności fizycznej pracy i wysiłku. Widać to najwyraźniej w następujących fragmentach:

A'Tomek: Zastęp bacność! Do noszenia kamieni na fundamenty – odmaszerować.

Tytus: A ty co będziesz robił?

A'Tomek: Robotę papierkową: rejestrowanie, cedulowanie, awizowanie, parafowanie, programowanie... Myślicie, że być zastępowym to chleb z masłem? (XII, s. 6)

A'Tomek: Podzielimy robotę. Wy będziecie trzepać, a ja będę dyktować tempo.

Romek: Trzepanie dywanów to nie dwójka ze sternikiem. Dziękujemy.

A'Tomek: Ha, trudno. Jako zastępowy chciałem usprawnić pracę. (I, s. 36)

A'Tomek: Dobra organizacja pracy, to zwiększone efekty produkcyjne. A więc: Romek ładuje, Tytus wozi, a ja... liczę taczki. (VIII, s. 4)

Mamy w tych wszystkich przypadkach do czynienia z typowym dla hierarchicznych struktur teatrem władzy, realizującym się jako role w strukturach nadrzędności i podporządkowania. A'Tomek cały czas jest aktorem władzy i widać, że sprawia mu to niekłamaną satysfakcję, zaś narzekania na nudną papierkową pracę, którą musi wykonać jako manager administrujący jednostką instytucjonalną, są oczywiście kolejnym elementem teatralizacji zachowań, związanych z pełnieniem władczych roli.

Co ważne, A'Tomek stara się być także mediatorem i sędzią, który odwołuje się do autorytetu typu instytucjonalnego, ale też managerskiego: zarządza konfliktami między Tytusem a Romkiem w taki sposób, by obaj mogli myśleć, że zastępowy bierze właśnie ich stronę w sporze i mają w nim w związku z tym swego rodzaju sprzymierzeńca. Świadczy o tym przykładowo następujący dialog na bieszczadzskim szlaku:

Romek: Za karę Tytus powinien nie dostać kolacji.

A'Tomek: Wyrośnie z tego. Ja też robiłem takie kawały, kiedy jeszcze nie byłem zastępowym. (XII, s. 29)

W kolejnych księgach formalny charakter stroju, narzucany początkowo ramami instytucjonalnymi, zostaje rozluźniony: Tytus nosi t-shirty z własnym imieniem, a Romek pojawia się z czerwoną chustą, ale bez wyznaczników harcerskich, zaś A'Tomek występuje się zazwyczaj w pełnym harcerskim umundurowaniu, czyli zapinanej bluzie mundurka z pagonami, zawiązaną pod szyją czerwoną chustą i czapką z godłem ZHP. Patrząc na prezentowanie się poszczególnych członków zastępu, widzimy, że o ile Romek nie zawsze może być traktowany jako harcerz – nie wiąże chusty z przodu, tylko z boku, co daje pewne skojarzenia z nieformalnym traktowaniem stroju – o tyle patrząc na A'Tomka, nigdy nie mamy wątpliwości, że mamy przed sobą człowieka władzy, która jest widzialna poprzez insygnia symboliczne zawarte w ubraniu. A'Tomek, jak nikt inny, obsesyjnie dba o symboliczne wyznaczniki statusu; jego strój świadczy o najwyższej pozycji, jaką zajmuje w omawianej strukturze.

Strój A'Tomka i jego warianty dobierane są w zależności od sytuacji, której dotyczy dany tom przygód, jednak swój uprzywilejowany status A'Tomek podkreśla w niemal wszystkich książeczkach także strojem, noszącym zazwyczaj znamiona formalne. Jest to wspomniany mundurek harcerski w pierwszych księgach (w mundurku leci w kosmos, ks. III), mundur stylizowany na wojskowy w księdze IV, a w późniejszych książeczkach – często garnitur z krawatem lub muchą (klasyczny formalny styl – w księdze XIV, a specjalny rodzaj garnituru nosi w księdze VI, jako dyrektor polskiej reprezentacji sportowej jadącej na olimpiadę – to niebieski garnitur z naszywką z godłem państwowym), czy formalnie wyglądający sweter z krawatem w stylu angielskim (księga XVI). Mimo że w pierwszych książeczkach Chmielewski podkreśla kilkakrotnie, że bohaterowie to uczniowie szkoły podstawowej (VI, a później VII klasy), A'Tomek nosi się w stylu urzędników państwowych czy osób zajmujących kierownicze stanowiska w okresie PRL. Jest to kreacja wizerunkowa wyższych klas średnich i klas wyższych, inteligencji technicznej i osób wykształconych, a więc ludzi, którzy osiągnęli awans społeczny.

A'Tomek zdradza tu pewne aspiracje życiowe: jego ubiór stylizowany jest pod kątem grup odniesienia pozytywnego. Cały czas pozostaje liderem grupy i nieustannie to podkreśla, komunikując otoczeniu, że jest jedynym i prawdziwym przywódcą młodzieżowej mikro-społeczności, co traktuje niezwykle poważnie. Dlatego próby ośmieszenia go, podważenia autorytetu i pozycji grupowej, mimo że pełnią rolę wentyla bezpieczeństwa, to przyjmowane są przezeń z konsternacją (żarty na temat nadwagi A'Tomka w księdze IV) lub z nieukrywaną złością. Tak dzieje się w księdze XII, w której znajdziemy najbardziej wyrazisty przykład takiego typu reakcji. Po ucieczce Yeti z obozowiska Tytus komentuje ironicznie: „Szkoda, taka była zdolna bestia. Mógł

zastąpić nie tylko mnie, ale nawet zastępowego...”, na co czerwony ze złości A'Tomek autorytatywnie zarządza: „Koniec wycieczki. Wracamy do stancji” (XII, s. 38).

Pozycja A'Tomka to zatem nie tylko relacja wynikająca z władzy i zasad podporządkowania się instytucjonalnego; pozycja lidera wynika nie tylko z funkcji, ale także z faktu, że jest osobą obdarzoną największymi talentami przywódczymi i umiejętnościami. Przewyższa wszystkie dzieci w swoim otoczeniu inteligencją, wiedzą, kompetencjami społecznymi, kapitałem kulturowym. Można założyć, że jest to urodzony przywódca, a jednocześnie jego wiedza i mądrość znajdują uznanie w oczach dorosłych. Kiedy w księdze IV chłopcy, przebywający na wycieczce LOK (Liga Obrony Kraju, ćwiczenia w ramach zdobywania Młodzieżowej Odznaki Sprawności Obronnej), znajdują w lasu niewypał (pocisk z czasów wojny), instruktor po wysłuchaniu zdania kilku młodych uczestników wycieczki (Tytus proponuje: „Wrzucimy go do ogniska, ale będzie HUK!, IV, s. 24) pyta: „A'Tomku, a co ty byś zrobił z niewypałem?” – a zastępowy odpowiada, zgodnie z zasadami bezpiecznego postępowania w takich sytuacjach: „Nie wolno dotykać niewypału. Trzeba oznaczyć miejsce, w którym go znaleziono, i zawiadomić nauczyciela, milicję lub wojsko” (IV, s. 24). Zauważmy, że A'Tomek daje odpowiedź idealnie wpisującą się w logikę działania systemu. Sprawą niewypału powinny zająć się odpowiednie służby, to zrozumiałe, jednak A'Tomek wskazuje na sieć instytucjonalnych zależności, które w społeczeństwie organizują działania mające prowadzić do neutralizacji pocisku. To szkoła oraz służby kontroli, obrony i nadzoru, które dostają pierwszeństwo przed siecią relacji pierwotnych – jak rodzina, czy grupa zabawowa. W sytuacji życiowej chłopcy, którzy znajdują niewypał, raczej dzielą się tym odkryciem z kolegami w pierwszej kolejności, a następnie z rodziną, wiedząc, że zawiadomienie czynników instytucjonalnych i podzielenie się tą wiedzą z osobami sprawującymi sankcjonowaną oficjalnie kontrolę społeczną pozbawi ich możliwości czerpania przywilejów z niecodziennego znaleziska, a więc zabawy i podwyższenia własnego statusu w grupie jako nieustraszonych explorerów.

W przytoczonej powyżej wypowiedzi instruktora LOK pod adresem A'Tomka mamy przywołanie średniowiecznej konstrukcji *puer senex* obrazującej Jezusa i świętych chrześcijańskich w malarstwie, świątynnych polichromiach i rzeźbach. To sytuacja, w której kilku lub kilkunastoletni „chłopiec-starzec” wypowiada się jak dorosły. Jest zaznajomiony z wartościami i normami typowymi dla danych sytuacji i potrafi je w dojrzały sposób interpretować, a więc szukać rozwiązania wątpliwych sytuacji poprzez odwołanie się do świata osób zajmujących wyższe pozycje w hierarchii statusów. Korzenie tego typu obrazowania w sztuce chrześcijaństwa znajdziemy w *Nowym Testamencie*, kiedy to 12-letni Jezus w świątyni Salomona zadziwia uczonych w *Piśmie* dojrzałością interpretowania Tory (Łk, 2, 41-52). A'Tomek jest w książeczkach konsekwentnie

osobą stojącą ponad niedojrzałym światem dzieci i dzieciństwa a światem dorosłości, rozumianej jako odpowiedzialność i umiejętne zarządzanie grupą.

5. Dyscyplinować i karać: poststrukturalistyczne echa w „Tytusie, Romku i A'Tomku”

Co zrozumiałe w kontekście komiksów o Tytusie i jego przyjaciółach, zastosowanie koncepcji analitycznych dotyczących władzy ma zakres ograniczony. W niniejszym artykule ograniczam się do neoweberowskiego ujęcia elitarystycznego, w którym władza skupia się w rękach ograniczonej grupy osób pozostających w ramach instytucji mających władcze przywileje (Mills, 1956; Avelino, 2021; Haugaard, 2021). A'Tomek symbolizuje tu elitę instytucji, jaką jest harcerstwo, a jego oddziaływanie na pozostałych członków zastępu ma charakter substancjalny i regularny. W serii komiksowej widzimy, że jako jedyny ma on uzasadnione prawo do wydawania decyzji władczych, a jego pozycja jest w pełni legitymizowana na bazie rozwiązań legalistycznych i racjonalistycznych (Weber, 1975). Pozostali członkowie zastępu nie kwestionują jego pozycji przywódczej, natomiast roszczą sobie prawa do występowania w roli przyzastępowego. W kolejnych tomach komiksu Tytus kilkakrotnie usiłuje stawiać pod znakiem zapytania układ sił narzucany przez Romka, co w księdze XI doprowadza do schizmy: Tytus odchodzi z zastępu w wyniku konfliktu z Romkiem, starając się egzystować na własną rękę. W tej księdze Romek wielokrotnie napomina A'Tomka, by ten mocą urzędu zastępowego wymierzył Tytusowi karę za niesubordynację (bunt przeciwko poleceniom przyzastępowego). Wówczas własnowolne działanie niesfornego członka zastępu doprowadza do kolejnej kłótni, po której Romek domaga się instytucjonalizacji konfliktu poprzez działania regulaminowego skarcenia za przewinę, powtarzając: „A'Tom, miałeś go ukarać” (XI, s. 50). Romek działa tu w myśl zasad sprawiedliwości instytucjonalnej: za wykroczenie powinna być kara, jednak zastępowy decyduje się na niuansowanie i ukontekstowanie sytuacji konfliktowej, co w konsekwencji obraca się przeciwko trzymającemu się sztywno regulaminu Romkowi (XI, s. 50-51). Podsumowaniem tego wątku jest bowiem dialog, kończący się reprimendą wygłoszoną przez A'Tomka, podkreśloną także graficznie (zastępowy mówi w „dymku” literami większymi niż w innych miejscach, co oznaczać ma głośniejszy, w pełni oficjalny i bardzo zdecydowany ton głosu, jedyny raz zwracając się do Romka jako „druhu Romanie”):

A'Tomek: My lecimy po klej do sklejenia duszka i po zezwolenie na opiekowanie się zabytkiem. A ty pilnuj, aby nam go nikt nie zajął.

Romek: Za karę.

A'Tomek: Druhu Romanie, opieka nad zabytkiem to zaszczyt, nie kara. (XI, s. 51)

Wykraczając poza ramy neoweberowskiego traktowania władzy (można je nazwać ortodoksyjnym sposobem myślenia o zjawisku władzy w naukach o polityce) i jej charakteru, warto zwrócić uwagę na koncepcję Michela Foucault, który wykazuje, że władza jest zjawiskiem dotyczącym nie tylko relacji wywoływanej *ad hoc* przez działanie władcze, ale ma daleko głębsze zakorzenienie w strukturze systemu jako całości. Władza dyscyplinarna to taki rodzaj oddziaływania na ludzi, którzy są skłonni do określonego typu zachowań bez stałej bieżącej kontroli, a zatem przyjmują określoną definicję sytuacji jako wiążącą i starają się nie przekroczyć narzuconych sobie norm (Feder, 2011; Danaher, Schirato i Webb, 2000; Hoffman, 2011; Lynch, 2011). W danych warunkach ludzie zachowują się tak, jakby oddziaływanie społeczeństwa było realnie odczuwalne a karcące i dyscyplinujące oko nadzorcy powołanego do kontroli zachowań – cały czas widoczne (Macey, 2005; Gutting, 2005; Hoffman, 2011). Władza, jak zakłada Foucault, jest widzialna, ale niemożliwa do zweryfikowania, co oznacza, że jednostka zachowuje się w oczekiwany sposób, dyscyplinując samą siebie. Takiemu utrwalaniu i reprodukcji władzy w społeczeństwach zmodernizowanych służą instytucje edukacyjne, organizacje religijne, nadzór i kontrola instytucji państwowych (policja, urzędy, administracja państwowa i lokalna) oraz całość procesów socjalizacyjnych uznanych w danym społeczeństwie za pożądane. Ideologia związana z systemem edukacji jest tu przykładem dobrze ukazującym specyfikę tego typu oddziaływania (Bourdieu i Passeron, 1990; Moore, 2019; Sellick, 2020). Konformizm uczniów egzekwowany jest poprzez system oceniania, co obejmuje nie tylko wiedzę i umiejętności, ale też sposób, w jaki uczeń zachowuje się na terenie szkoły i poza nią. Służą temu także autorytarne i hierarchiczne zachowania nauczycieli i dyrekcji, struktura przekazywania wiedzy i wzorców zachowań oraz architektura szkolnego budynku. Opresyjność systemu szkolnictwa odczuwalna jest zazwyczaj przez osoby poddawane takiemu właśnie treningowi edukacyjnemu (Bourdieu i Passeron, 1990). Stąd oczywiste strategie obronne wytwarzane przez część uczniów, a więc konformistyczna adaptacja (strategia określana jako zadomowienie) lub dwoistość wyznawanych wartości i preferowanych zachowań: inne obowiązują w sferze prywatnej i koleżeńskiej poza szkołą, a inne na jej terenie.

Wskazuję tu na system szkolnictwa jako na przykład dyscypliny w znaczeniu wprowadzonym przez Foucault (Rouse, 2006), koncepcji rozwiniętej w sposób uwzględniający stratyfikacyjne konteksty przez Pierre'a Bourdieu (Taylor, 1999; Robbins, 2000), bowiem niezwykle interesującym zjawiskiem w kontekście władzy sportretowanej w serii komiksów o Tytusie jest właśnie jej oddziaływanie dyscyplinarne. Szkoła jako instytucja pojawia się relatywnie rzadko – jako pewne tło dla działań chłopców, choć w przypadkach dwóch albumów stanowi najważniejszy element dramaturgicznego budowania historii. Pokazują to księgi VII i XIV, w których Tytus musi zdawać poprawkę z geografii, oraz księga XIV, gdzie promuje się nowoczesne metody edukacyjne. Zwróćmy przede wszystkim uwagę na te momenty w albumach o przygodach zastępu

Tytusa, w których władza dyscyplinarna ujawnia swój, nomen omen, dyscyplinujący charakter. Chłopcy przeżywają niezwykle przygody, jednak okazuje się, że często pojawia się w ich interpretacji zastanej rzeczywistości oraz sytuacji, w jakich w danym momencie się znajdują, wątek nadzoru społecznego prowadzonego przez szkołę. Widać to w następujących scenkach z ksiąg I, VIII i IX:

Tytus: A'Tom, popatrz jakie fajowe żelastwo. Miałeś kiedyś prawdziwy miecz w ręku?

A'Tomek: Nie kuś. W muzeum nie wolno niczego dotykać.

Tytus: Oczywiście. Ale jeżeli tylko w celach naukowych? Chcesz mieć piątkę z historii?

A'Tomek: Obawiam się, że z historii będziemy mieli piątki, a ze sprawowania dwóje. (I, s. 24)

A'Tomek: Chcesz na zawsze zostać w średniowieczu? Bez telewizji, radia i ukochanej szkoły podstawowej? (VIII, s. 51)

Romek: Prędzej trafi nas pocisk znikąd, niż znajdziemy Tytusa. A opuszczonych lekcji nigdy nie nadrobimy. (IX, s. 32)

A'Tomek: Nie wiem, czy jako harcerze słusznie postąpiliśmy oddając mundurki za złoto.

Romek: Co się łamiesz? Złoto przeznaczone jest na fundusz poszukiwania Tytusa. Przyświecał nam wyższy cel. (IX, s. 35)

A'Tomek: Jako zastępowy rozkazuję ci natychmiast opuścić film i wracać z nami do rzeczywistości.

Tytus: Teraz, kiedy gram rolę milionera?

A'Tomek: Zrozum, za tydzień wycieczka na kosmodrom. W TV zaczyna się nowy serial...

Romek: Mamy bilety na mecz... I Ala pytała się o ciebie...

Tytus: Ala? Naprawdę?

Romek: ...I pani obiecała pytać cię z matmy, żeby wyciągnąć na trójkę...

Tytus: Z matmy?... O nie, wolę liczyć moje miliony.

A'Tomek: Położyłeś sprawę! Bierzmy go! W porządku! Nie piśnie ani słowa.

Romek: Kiedy już wrócimy do szkoły, trzeba przypilnować, żeby dobrze sobie powtórzył wychowanie obywatelskie. (IX, s. 40)

W każdym z cytatów rozpoznajemy silnie zsocjalizowany imperatyw stawiący o kontroli myślenia i bezalternatywnego definiowania sytuacji, w której znaleźli się chłopcy. Szkoła pełni tu rolę instytucji, która w totalizujący sposób narzuca interpretowanie rzeczywistości społecznej. Jednocześnie szkoła dos-

tarcza określonych ram, w których przebiega życie chłopców; akceptują oni bezwiednie owe ramy, nie wykazując zachowań buntowniczych. Z tego punktu widzenia symptomatyczna jest tu ostatnia z cytowanych scenek, w której Tytus buntuje się wobec systemu i nie zamierza spełnić wyraźnego rozkazu wydanego przez zastępowego, stwierdzając, że gra teraz atrakcyjną rolę osoby uprzywilejowanej („milionera”) i jeśli miałyby wykazywać się biegłością w liczeniu i umiejętnościami matematycznymi, to wolałby to robić, prowadząc własną firmę, a nie na szkolnych lekcjach. Zauważmy, że wszystkie czynniki, które – zdaniem przyjaciół – mogłyby nastroić pozytywnie Tytusa i nakłonić do powrotu do domu, czyli do świata pozafilmowego, są natury pozaszkolnej: mecz, nowy serial, wycieczka, czy wreszcie – zainteresowanie Ali, koleżanki z klasy, które najbardziej porusza uciekiniera. To jeden z trzech zaledwie przypadków, w których Tytus odnosi się do dziewcząt. Drugim jest Zosia Kopytko „z przeciwka” – jej Tytus chce podarować sznur pereł (Księga V, s. 41). Trzeci przypadek to Sabinka ze szkoły, która zaprosiła Romka na urodziny, co budzi jawną zazdrość Tytusa – zamienia więc perfumy przygotowane przez Romka jako prezent dla Sabinki, wlewając do flakonika cuchnącą ciecz (Księga XVI, s. 23-25). Niezależnie od sytuacji, szkoła jest w tej perspektywie agendą promującą wartości społeczne. To nie tylko edukacja, ale też, jak podsumowuje Romek w Księdze IX, „wychowanie obywatelskie”, czyli znacząco szerszy zestaw elementów tworzących kulturowe podstawy społeczeństwa, mający związek z międzygeneracyjną ciągłością kultury w czasie.

Zgodnie z założeniami Pierre’a Bourdieu, władza jako zjawisko relacyjne utrwała podziały społeczne i reprodukuje je z uwagi na instytucjonalny charakter samego zjawiska władzy (Calhoun, 1993; Swartz, 1998; Crossley, 2008; Moore, 2008; Maton, 2008). Ludzie, wchodząc w relacje hierarchiczne, mają świadomość swojego miejsca w systemie i dążą do utrwalania hierarchii, czemu sprzyja stosowanie relacji władzy, a więc zjawisko określane jako przemoc symboliczna (Bouveresse, 1999; Bowden, 2014). Sprzyja temu natura instytucji edukacyjnych, symbolizm oraz użycie języka jako elementów wzmacniających podziały społeczne panujące w ramach danego habitusu. Interesujące jest to, że przemoc jako taka ma w komiksach Chmielewskiego charakter wynikający z relacji panujących w małych grupach społecznych oraz dziecięcych grupach zabawowych i nałożona jest na przemoc symboliczną, będącą pochodną relacji instytucjonalnych. To oznacza, że w świecie Tytusa nakładają się na siebie i wzmacniają swoje oddziaływanie dwa porządki: małej grupy przyjaciół (triady) oraz relacji hierarchicznych związanych z ZHP. Chmielewski zobrazował tu typowe sytuacje istniejące realnie w PRL: drużyny harcerskie działały w szkołach, a w poszczególnych zastępach grupowali się uczniowie chodzący do jednej klasy lub z tego samego rocznika, znający się na ogół nie tylko ze szkoły, ale też z pozaszkolnych kręgów towarzyskich (kręgi podwórkowe lub osiedlowe). Stąd niewątpliwa przewaga A’Tomka w kontekstach oddziaływania na swoich przyjaciół wynikająca z pełnionej funkcji, ale też z pozycji środowiskowej i szkolnej.

Co zrozumiałe, jedyną osobą, która pozwala sobie na kontestowanie systemu, jest Tytus – w kolejnych książeczkach wykazujący coraz większą inicjatywę i niezależność, która zawsze kończy się powrotem do instytucjonalnych ram oznaczających uwarunkowania konformistyczne. Wraz z rozwojem serii komiksów Chmielewski stosował zawsze schemat dramaturgiczny, w którym Tytus wykazywał jakąś niesubordynację czy bunt wobec zastępu (czy szerzej – systemu), zaś pozostała dwójka starała się różnymi środkami go kontrolować i przywracać porządek ich świata. Stąd karcenie Tytusa, kary symboliczne i werbalne, stosowanie przemocy (co ma miejsce w księgach XIII i XVII), czy wreszcie wyprawy ratunkowe, w sytuacjach, w których Tytus zostawał wprowadzony (jak w księgach XVII i XVIII) lub nieintencjonalnie wdawał się w kłopoty (w księgach XIV i XVI). Powtarzalność niniejszego konceptu nadaje opowieściom o zastępie A'Tomka oryginalności, jednak stosowana niemal we wszystkich księgach staje się pewnym schematem, który nie zaskakuje czytelnika, a jest oczekiwanym rozwiązaniem.

6. Uwagi końcowe

W komiksach serii „Tytus, Romek i A'Tomek” mamy do czynienia z konsekwentnym przedstawianiem funkcjonowania pewnej małej struktury grupowej, której stabilność podtrzymywana jest poprzez ramy instytucjonalne, jakimi są reguły działania zastępu ZHP. Struktura ta jest stabilna, a przy tym elastyczna, co daje możliwość funkcjonalnego wypełnienia ról poszczególnym uczestnikom, przynależącym do owej struktury. Role te nie są kwestionowane przez poszczególnych członków: pozostają oni zawsze w ramach wyznaczonych przez strukturę oraz dopuszczalne instytucjonalne sposoby działania. Można wręcz założyć, że dysfunkcyjne działania Tytusa przyczyniają się do wzmocnienia integracji i spójności grupy: występuje bowiem konflikt, napięcie na bazie jakiegoś problemu lub kwestii do rozwiązania, którymi należy zająć się, poprzez działanie na rzecz spójności i ciągłości grupy.

Rolę inicjatora i koordynatora działań zastępu zawsze przejmuje A'Tomek, który ma za sobą powagę instytucji ZHP, ale jednocześnie jest osobą, która posiada największe umiejętności przywódcze i organizacyjne. W analizowanych tu albumach A'Tomek jawi się jako sprawny dowódca i manager, od którego doświadczenia zależą akcje i misje zastępu w kolejnych tomach serii. Jednocześnie chłopcy działają w ramach instytucji edukacyjnej, wymuszającej na nich zachowania konformistyczne oraz dyscyplinujące ich działania. Stanowią one zewnętrzną siłę społeczną zsocjalizowaną przez bohaterów, ułatwiającą im funkcjonowanie zarówno w świecie codziennych doświadczeń, jak i w trakcie przeżywanych przez nich niezwykłych przygód.

Bibliografia

- Avelino, F. (2021). Theories of power and social change. Power contestations and their implications for research on social change and innovation. *Journal of Political Power*, 14(3), 425-448.
- Babic, A. A. (2014). *Comics as history, comics as literature: Roles of the comic book in scholarship, society, and entertainment*. Lanham, Plymouth: Fairleigh Dickinson University Press.
- Bembenista, A. (2006). Specyfika populistycznego typu przywództwa. W: M. Marczewska-Rytko (red.), *Populizm na przełomie XX i XXI wieku. Panaceum czy pułapka dla współczesnych społeczeństw?* (s. 45-64). Toruń: Wydawnictwo A.Marszałek.
- Blondel, J. (1987). *Political Leadership: Towards a General Analysis*. London, Beverly Hills: SAGE Publications.
- Bourdieu, P. i Passeron, J. C. (1990). *Reproduction in Education, Society and Culture*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage Publications.
- Bouveresse, J. (1999). Rules, Dispositions, and the Habitus. W: R. Shusterman (red.), *Bourdieu: A Critical Reader* (s. 45-63). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Bowden, M. (2014). *Crime, Disorder and Symbolic Violence: Governing the Urban Periphery*. New York: Palgrave Macmillan.
- Calhoun, C. (1993). Habitus, Field, and Capital: The Question of Historical Specificity. W: E. LiPuma, M. Postone, C. J. Calhoun (red.), *Bourdieu: Critical Perspectives* (s. 61-88). Cambridge: Polity Press.
- Chmielewski, H. J. (2009). *Superkolekcja 25 ksiąg przygód*. Warszawa: Prószyński Media.
- Chu, Y-h. (1989). State Structure and Economic Adjustment of the East Asian Newly Industrializing Countries. *International Organization*, 43(4), 647-672.
- Crossley, N. (2008). Social Class. W: M. Grenfell (red.), *Pierre Bourdieu: Key Concepts* (s. 87-100). Stocksfield: Acumen.
- Dahl, R. (1961). *Who Governs?* New Haven: Yale University Press.
- Danaher, G., T. Schirato, J. Webb. (2000). *Understanding Foucault*. London: Allen & Unwin.
- Elcock, H. J. (2001). *Political Leadership*. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar.
- Elgie, R. (2018). *Political Leadership: A Pragmatic Institutional Approach*. London: Palgrave Macmillan.
- Gąsowski, P. (2016). *Wprowadzenie do kognitywnej poetyki komiksu*. Poznań: Fundacja Instytut Kultury Popularnej.

- Geertz, C. (2005). *Wiedza lokalna*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gutting, G. (2005). *Foucault: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Feder, E. K. (2011). Power/knowledge. W: D. Taylor (red.), *Michel Foucault: Key Concepts* (s. 55-68). Durham: Acumen Publishing.
- Harsanyi, J. C. (1962). Measurement of Social Power, Opportunity Costs and the Theory of Two-Person Bargaining Game. *Behavioral Science*, 7(1), 67-80.
- Haugaard, M. (2021). The four dimensions of power: conflict and democracy. *Journal of Political Power*, 14(1), 153-175.
- Helms, L. (red.). (2012). *Comparative Political Leadership*. London: Palgrave Macmillan.
- Hermann, M. G. (1998). Elementy przywództwa. W: J. Szczupaczyński (oprac.), *Władza i społeczeństwo 2. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki* (s. 297-314). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Herzfeld, M. (2004). *Antropologia. Praktykowanie teorii w kulturze i społeczeństwie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Hoffman, M. (2011). Disciplinary power. W: D. Taylor (red.), *Michel Foucault: Key Concepts* (s. 27-40). Durham: Acumen Publishing.
- Janda, K. F. (1960). Towards the Explication of the Concept of Leadership in Terms of the Concept of Power. *Human Relations*, 13(4), 345-363. doi.org/10.1177/0018-72676001300404.
- Jeziński, M. (2008). Bogowie i demony. Fenomen przywództwa a marketing polityczny. W: B. Szklarski (red.), *Gra w przywództwo – jak zdobyć i utrzymać władzę* (s. 11-20). Warszawa: Collegium Civitas.
- Johnson, J. K. (2012). *Super-history: Comic Book Superheroes and American Society, 1938 to the Present*. Jefferson: McFarland and Company.
- Levi-Strauss, C. (2021). *Antropologia strukturalna* (K. Pomian, tłum.). Warszawa: Aletheia.
- Lopes, P. (2009). *Demanding Respect: The Evolution of the American Comic Book*. Philadelphia: Temple University Press.
- Ludwig, A. M. (2002). *King of the Mountain: The Nature of Political Leadership*. Lexington: The University Press of Kentucky.
- Lynch, R. A. (2011). Foucault's theory of power. W: D. Taylor (red.), *Michel Foucault: Key Concepts* (s. 13-26). Durham: Acumen Publishing.
- Macey, D. (2005). *Michel Foucault*. London: Reaktion Books.
- Marturano, A., J. Gosling (red.). (2008). *Leadership: the key concepts*. Abingdon, New York: Routledge.

- Maton, K. (2008). Habitus. W M. Grenfell (red.), *Pierre Bourdieu: Key Concepts* (s. 59-66). Stocksfield: Acumen.
- Mills, C. W. (1956). *The Power Elite*. Oxford: Oxford University Press.
- Moore, A. C. (2019). Violence and its interpretations: towards a semiotic theory of state power. *Journal of Political Power*, 12(2), 177-199.
- Moore, R. (2008). Capital. W M. Grenfell (red.), *Pierre Bourdieu: Key Concepts* (s. 101-118). Stocksfield: Acumen.
- Pieliński, B. (2008). Technokratyczne przywództwo. Władza w Azji Wschodniej. W: B. Szklarski (red.), *Gra w przywództwo – jak zdobyć i utrzymać władzę* (s. 211-224). Warszawa: Collegium Civitas.
- Robbins, D. (2000). *Bourdieu and Culture*. London, Thousand Oaks: SAGE.
- Rouse, J. (2006). Power/Knowledge. W G. Gutting (red.), *The Cambridge Companion to Foucault* (s. 95-122). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sellick, P. (2020). From nonviolent practice toward a theory of political power. *Journal of Political Power*, 13(1), 41-59.
- Sieradzan, J. (2008). Charyzma i szaleństwo w działalności przywódców niektórych nowych ruchów religijnych. W B. Szklarski (red.), *Gra w przywództwo – jak zdobyć i utrzymać władzę* (s. 237-246). Warszawa: Collegium Civitas.
- Simmel, G. (2005). *Socjologia* (M. Łukasiewicz, tłum.). Warszawa: PWN.
- Simmel, G. (2008). *Ilościowe aspekty grupy*. W: tenże, *Pisma socjologiczne* (M. Łukasiewicz, tłum.) (s. 386-407). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Swartz, D. (1998). *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press.
- Szyłak, J. (2016). Kadr komiksowe jako obrazek narracyjny. W: J. Czaja, M. Traczyk (red.), *Komiks: Wokół warstwy wizualnej* (s. 9-28). Poznań: Fundacja Instytut Kultury Popularnej.
- Taylor, Ch. (1999). To Follow a Rule. W R. Shusterman (red.), *Bourdieu: A Critical Reader*. (s. 29-44). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Weber, M. (1975). Trzy typy prawomocnego panowania. W W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych* (s. 539-550). Warszawa: PWN.
- Wildavsky, A. (1995). Kulturowa teoria przywództwa. W: J. Szczupaczyński (oprac.), *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki* (s. 274-287). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

“Scout Troop, Attention!” Power and Leadership in the Comic Series "Tytus, Romek, and A'tomek" by Henryk Jerzy Chmielewski

Abstract: The article examines the issue of power as an essential category displayed in “Tytus, Romek, and A’Tomek” the comic book series by H.J. Chmielewski. The relationships of power and leadership are reproduced in the micro-group consisting of the three main characters of the story, which are bonded by friendship: they form the scout group functioning at the elementary school. The stability of this group is maintained by the institutional framework in which the boys function. A’Tomek plays a privileged role in this context: he is a group leader, holds the authority position, and is the elite representative. In analytical terms, the idea of power is applied in neo-Weberian (transformational) and post-structuralist (disciplinary) concepts.

Keywords: comic books; power; leadership; symbolic violence; disciplinary power; education institutions

Marek Jeziński: prof. dr hab., pracuje na Wydziale Filozofii i Nauk Społecznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Pełni funkcję kierownika Katedry Komunikacji, Mediów i Dziennikarstwa. Jest autorem ponad stu pięćdziesięciu artykułów naukowych z dziedziny politologii, socjologii, kulturoznawstwa, współczesnego teatru i muzyki popularnej. Opublikował monografie: *The Quest for Political Myth and Symbol in the Political Language of Akcja Wyborcza “Solidarność” and Sojusz Lewicy Demokratycznej* (2003), *Marketing polityczny a procesy akulturacyjne. Przypadek III RP* (2004), *Język przemówień politycznych Wojciecha Jaruzelskiego w okresie stanu wojennego* (2009), *Muzyka popularna jako wehikuł ideologiczny* (2011), *Mitologie muzyki popularnej* (2014), *Muzyka popularna i jej odbiorcy w poszukiwaniu autorytetu* (2017) oraz jest redaktorem kilkunastu prac zbiorowych dotyczących kultury popularnej, sztuki, mediów i komunikowania, dziennikarstwa, antropologii kulturowej i nauk o polityce.